

Muhammad Legenhausen

ALLAME TABATABA'I* I SAVREMENA FILOZOFIJA TEOLOGIJE NA ZAPADU

Filozofija teologije termin je kojim se označava pregnuće filozofa današnjice da putem filozofskih opservacija dokuče razumijevanje teologijskih učenja i stavova. Većim dijelom 20. stoljeća u ovu problematiku upuštale su se osobe koje niti su dovoljno poznavale filozofiju niti su bile upućene u teologiju kao znanost. S druge strane, oni koje bismo doista mogli smatrati teozofima nisu poklanjali osobitu pažnju filozofiji teologije. Filozofi su, opet, obično držali da su dostupni spisi teozofa isuviše nepodesni za filozofsko raščlanjivanje i izvođenje konkretiziranih zaključaka. No, situacija se u posljednjih dvadeset godina bitno promijenila. Filozofi koji su u svojoj struci važili za provjerene autoritete malo po malo počeli su pokazivati sve veću sklonost ka vjerskoj problematici, tretirajući je, naravno, s aspekta vlastite profesionalne orijentacije.

Inače, novovjeka nepovjerljivost zapadnjaka spram religije, odnosno zapostavljanje religije, ima dva osnovna razloga. Jedan od njih je potenciranje kontradiktornosti između moderne znanosti i religije, a drugi razlog leži u aktuelnoj društvenoj, moralnoj i političkoj situaciji na Zapadu.

---

*Obraćanje na Kongresu o djelu Allame Tabatabai'a, Tabriz, 1990.

Posljednjih godina, intelektualci Zapada sve izrazitije mijenjaju svoje stavove. Danas je više nego ikad prije u novijoj povijesti prisutan stav da religija i znanost ne moraju nužno biti međusobno oprečne. Teorije o tome da se i znanstvene i religijske postavke daju pravdati racionalnom argumentacijom sve su prisutnije. Društveno-politička i moralna situacija u svijetu, naročito od 80-ih naovamo, postepeno je izazvala sve žešće kritike na račun liberalnih i ljevičarskih ideja. Preporod religijske filozofske misli u našem dobu rezultat je promjena u viđenju svijeta.

U sklopu tih promjena, teozofi su ozbiljno otvorili pitanje uloge i važnosti nekršćanskih teozofskih učenja u odnosu na kršćansku teozofiju. Filozofi religije poput Johna Hicka, W. Cantwella Smitha ili Hansa Künga odrješito su izašli sa stavom da se ekskluzivno pravo kršćanstva na istinu ne može racionalno braniti. Ostajući postojani u svojoj privrženosti kršćanskoj tradiciji, oni su u svojim stavovima dovoljno jasno naglasili da se temeljne dogme kršćanstva, Kristova božanstvenost i Trojstvo, moraju kritički preispitati i nanovo razumijevati. Također, primjetno je da oni iskazuju izvjesnu spremnost da Kur'an i zvanično prihvate kao neku vrstu Božijeg obraćanja ljudima. Filozofi religije iz ove skupine i jesu najveći zagovornici ideje "religijskog pluralizma", što je ideja koja, i pored određenih zamjerki iz nekih filozofskih krugova, stječe sve više pristalica.

S obzirom na sve naprijed kazano, nije potrebno naročito dokazivati svu važnost razumijevanja i promišljanja stavova Allame Tabataba'ia. Neosporni ugled koji on kao komentator Kur'ana uživa u islamskom svijetu, pored njegove filozofske inventivnosti, jasno nam govori da njegova djela treba uzeti za idealnu osnovicu za profiliranje odgovora islama na savremenu zapadnjačku filozofiju teologije.

Moguće je da neko upita zašto bi muslimani uopće morali pružati odgovore na pitanja postavljena iz zapadnjačkog filozofsko-teološkog kruga. No, za to bi se moglo pobrojati brojne razloge. Prije svega, predstavljanjem odgovora islama na ovu vrstu pitanja dići će se autoritet islamske intelektualne tradicije u očima zapadnjaka, tradicije koja je, na nesreću, dugo bila izložena potcjenjivanju iza koga je stajala politikantska netrpeljivost neprijatelja. Drugo, time će se pružiti lijepa prilika da se razbiju predrasude o islamu kod onih koji islam još uvijek doživljavaju u svjetlu srednjovjekovnih evropskih predstava o ovoj vjeri, te da se takve

upozna sa živućom islamskom tradicijom. Treće, ozbiljan pristup aktuelnim intelektualnim previranjima i oprečnim filozofskim tokovima te teozofskim raspravama u modernom svijetu pomoći će nam da dublje shvatimo svu složenost područja religijske misli.

Pažnja i značaj koji se na Zapadu danas poklanjaju filozofiji teologije pokazuje da je prošlo vrijeme kad su intelektualci odbacivali religiju kao oprečnu novom znanstvenom svjetonazoru. Ovaj put iskreno se osjeća nužnost da se religiju uzme zaozbiljno. Mnogi od onih koji su se u prošlosti bili udaljili od crkve ponovo joj se na ovaj ili onaj način vraćaju. Ipak, neka pitanja koja su u prošlosti i izazivala odbojnost spram vjerskog učenja kršćanstva i dalje stoje bez odgovora. Također, na Zapadu je bilo uobičajeno da se kontradiktornosti i nedoumice prisutne u kršćanstvu pripisuju svim vjerskim učenjima, optužujući za vlastite apsurre religioznost uopće. Na prste bi se mogli nabrojati prigovori upućivani kršćanstvu koji bi se, makar donekle, mogli odnositi i na islam. Navedimo kao primjer samo dogmu o Trojstvu kao tipično kršćansko učenje. Ipak, teozofi naši savremenici napravili su korak naprijed priznavši da je Trojstvo dogma koja se ne može racionalno braniti, odnosno ustvrdivši kako takva dogma treba ostati isključivo na ravni vjerovanja. Neki filozofi religije, poput Van Inwagena i Movrisa, nastojali su ipak iznaći racionalnu osnovu ovoj dogmi, pokušavajući je pravdati teorijom koherentnosti. Upravo tu dolazimo do onog što jasno ukazuje na važnost Tabataba'ijeve misli. Mnoge od filozofskih rasprava koje se provlače kroz čitav *Al-Mizan* tiču se upravo kritiziranja dogme o Trojstvu i dokazivanja ispravnosti i neoborivosti načela Božije jednosti. Također, ove rasprave objelodanjuju iskonski racionalizam islamske teologije nasuprot neracionalizma mnogih postavki kršćanskog učenja. Usto, radovi Allame Tabataba'ia na polju gnosticizma pokazatelj su njegovog suptilnog i dubokog osjećaja za istinski gnosticizam, gnosticizam koji je u biti racionalan, premda često odjeven u ruho oprečnosti. Iz njegovih spisa biva jasno da je i u savremenom dobu moguć gnosticizam koji će u svojoj suštini biti utemeljen na racionalnom poimanju.

No, namjera mi nije da dublje ulazim u ovakvu tematiku. Radije bih ukazao na neke tačke sporenja između gledišta većine savremenih filozofa teologije na Zapadu i stavova Allame Tabataba'i'a kao predstavnika is-

lamske misli. U biti, ta razilaženja vraćaju nas na problem različitosti njihovih poimanja Svevišnjeg.

Najuočljivija razlika između kršćanske filozofije teologije i islamskog kelama ogleda se u tome što kod kršćana dominira personalizirana vizija Boga, dok je za muslimane takvo što nezamislivo. Odatle se, ustvari, i granaju sva ostala razilaženja između kršćanske i muslimanske teologije. U principu, Bog je za kršćanina uvijek personaliziran, dok je musliman uvijek protivnik takvoj predstavi Boga. Filozofi religije s gledišta kršćanske tradicije u principu pod teizmom podrazumijevaju takvo vjerovanje. U enciklopedijama filozofije obično čitamo: “Teizam znači vjeru u jednog Boga (theos) Koji je:

- a) personaliziran,
- b) objekt štovanja,
- c) nezavisan i transcendentan u odnosu na ovaj svijet te
- d) Koji izravno utječe na svijet.¹

John Hick smatra da teizam u svom punom smislu znači vjerovanje u božanstvo, s tim što se obično radi o personaliziranom božanstvu.² Richard Swinburne, pak, kaže da je teist osoba koja vjeruje u Boga, Koji jeste personiziran, ali bez toga da posjeduje tijelo (odnosno, radi se o duhu). On je početni i konačni, samosvojan, apsolutno moćan, apsolutni znalac i apsolutno dobro.³ William P. Alston također je jedan od najeminentnijih filozofa teologije na Zapadu. S obzirom na njegov neosporni autoritet, i u ovom tekstu oslonit ćemo se umnogome na njegove stavove. On piše: “Bog, onako kako je On predstavljan u monoteističkim religijama, beskonačni je transcendentni činitelj, čija činjenja proistječu iz Njegovog znanja te potpunog uvida u svekolikost svijeta.”⁴ Tendencija prisutna kod Alstona i ostalih pobrojanih mislilaca jeste potenciranje sličnosti između Boga i čovjeka, a razlog tome treba tražiti u pretpostavci

¹ H. P. Owen, *Theism, The Encyclopaedia of Philosophy*, 1972, VIII, p. 97.

² John Hick, *Philosophy of Religion*, 2nd ed (Englewood Cliffs, N.J. Prentice Hall, 1973), p. 5.

³ Richard Swinburne, *The Coherence of Theism* (Oxford, Clarendon Press, 1977).

⁴ William P. Alston, *The Perception of God, Philosophical Topics*, Vol. 16, No. 2, 1988.

da će svako nepojmljivo hiperboliziranje Božijih svojstava biti teško pravdati. Prema njima, radi se o tome da ako Boga predstavimo kao biće beskrajno različito od čovjeka, onda će razumijevanje Njegovih svojstava i djelovanja biti krajnje teško. Međutim, razumijevanje će biti kudikamo lakše ukoliko se Božija svojstva što je moguće više “očovječe”. Charles Hartshorne, tako, drži da je predstava o Bogu protežirana tokom srednjeg vijeka bila sasvim neprikladna, te on predlaže po njemu puno shvatljiviju sliku, prema kojoj se Bog “mijenja”, usavršava se i napreduje, ovremenjen je itd. Njegov učenik Alston, pak, odbacuje prijedlog svog učitelja i trudi se iznaći postavku u kojoj će Bog i sačuvati svoju transcendentnost i biti što više očovječen.

No, osvrnimo se sada na stavove iz Tabataba'ijeve filozofije. Na osnovi filozofske rasprave u okviru njegovog grandioznog tefsira Kur'ana *Al-Mizan*. On nikad ne propušta naglasiti da Božija svojstva, čak i ako su leksički istovjetna ljudskim svojstvima, treba promatrati odvojeno od ljudskog iskustva, odnosno ona zahtijevaju tumačenje i novo promišljanje. Uzmimo za primjer samo Allaminu raspravu o “Božijem govoru” (komentar ajeta 250. do 254. sure Beqare), gdje se pojašnjava da je Božije znanje *huduri* znanje, odnosno znanje u kojem nema govora ni o kakvom neznanju ili zaboravu. On zato prigovara aš'arijama, donekle čak i mutezilijama, što su Božije znanje poimali kao znanje *husuli*, znanje koje proistječe iz iskustva i koje se javlja posredstvom svijesti. Božije i ljudsko znanje apsolutno su različiti pojmovi, različiti onoliko koliko su to Bog i čovjek.

Uz insistiranje na razlici između Božijeg i ljudskog znanja, Tabataba'i pruža odgovor i na Alstonove stavove. On nastoji razgraničiti svoje viđenje od stavova onih koji Božiji govor drže kao potpunu alegoriju. Allame Božiji govor smatra zaista govorom, a ne nekakvom alegorijom. Za njega su Božije obraćanje Njegovim poslanicima i priopćenje Objave realni pojmovi, s tim što treba pojasniti i pojmiti njihov smisao. Tabataba'i smatra da tvrdnja kako se Bog obraća Svojim poslanicima ne znači da On određenoj osobi prenosi ideje ili stavove koji u Njemu postoje. Bog, ustvari, kroz stvarateljski čin ezoterijsko znanje Svoje poruke pridodaje na srce Božijih poslanika.

Tabataba'i želi reći da je izraz "općenje", koji koristimo kao oznaku komunikacije među ljudima, primjenljiv i kada govorimo o odnosu Boga s Njegovim poslanicima, to jest kada govorimo o Objavi. Radi ilustracije on navodi primjer uobičajenosti korištenja riječi "čerag" (svjetiljka) u perzijskom jeziku i za označavanje električne žarulje, mada u formalnom smislu električna žarulja nipošto ne nalikuje čeragu. Ono što ih, pak, veže jeste njihova funkcija, odnosno posljedica njihovog djelovanja. Tabataba'i na ovakve načine pokazuje kako je moguće očuvati uvjerenje u transcendentnost Objave, čime odbacuje razloge za očovječivanje Boga.

Ovim kratkim tekstom pokušali smo tek još jedanput ukazati na važnost predstavljanja filozofije Allame Tabatabai'a pri sučeljavanju islama sa stavovima savremene zapadnjačke filozofije teologije, kojoj značaj na Zapadu svakim danom raste.

S perzijskog preveo: Muamer Kodrić